

УДК 340.132

ЕФЕКТИВНІСТЬ І ДІЄВІСТЬ ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ КРИТЕРІЇВ ВИМІРУ

Юрій ПОЧЕПЦОВ,

аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

АНОТАЦІЯ

У роботі здійснено аналіз зародження та розвитку наукових уявлень про критерії ефективності і дієвості права. Автором проведено етимологічний аналіз поняття «критерії виміру» ефективності та дієвості права. Встановлено особливості визначення критеріїв ефективності та дієвості права. З'ясовано переваги та недоліки наявних в юридичній науці підходів до характеристики критеріїв ефективності та дієвості права. Підсумовано, що терміни «критерій» і «показник» позначають різні явища, адже критерій слугує підставою та орієнтиром для виміру й оцінки дієвості та ефективності права, а показники слугують об'єктом виміру й оцінки, тобто вони є тією самою величиною дієвості та ефективності, яка вимірюється та яка оцінюється на підставі певних критеріїв. Визначено наукознавчий потенціал дослідження теоретико-правових основ критеріїв виміру ефективності та дієвості права.

Ключові слова: ефективність права, дія права, реалізація права, ціль права, ефективність правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання.

LAW EFFICIENCY AND LAW ACTION: THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF CRITERIA FOR MEASURING

Yurii POCHETSOV,

Postgraduate Student of V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

SUMMARY

The paper analyzes the origin and development of scientific ideas about the criteria for the effectiveness and efficiency of law. The author carried out an etymological analysis of the concept of “criteria for measuring” the effectiveness and efficiency of law. The peculiarities of determining the criteria of effectiveness and efficiency of law are established. The advantages and disadvantages of existing legal science approaches to the characterization of the criteria of efficiency and lawfulness of the law are identified. Summed up, the terms “criterion” and “indicator” denote different phenomena, since the criterion serves as the basis and benchmark for measuring and evaluating the effectiveness and efficiency of law, and indicators serve as a measure of measurement and evaluation, that is, they are of the same magnitude of efficiency and effectiveness, which is measured and evaluated on the basis of certain criteria. The scientific-research potential of the study of the theoretical and legal foundations of criteria for measuring the effectiveness and efficiency of law is determined.

Key words: law efficiency, law action, law implementation, law purpose, legal regulation efficiency, legal regulation mechanism efficiency.

Постановка проблеми. З-поміж низки застосованих для аналізу ефективності і дієвості права аспектів варто відрізнити поняття, що часто розглядається паралельно з ними, але не є їм тотожним, – «критерій», за якими оцінюється дія права та вимірюється його ефективність. Тобто, якщо фактори ефективності та дієвості права спрямовані на формування таких властивостей у праві (дієвість та ефективність), то їх критерії націлені на оцінку результату їх існування, тобто застосовуються від початку дії права та після вчинення ним правового впливу, щоб встановити, чи дійсно ці властивості мають місце і на якому рівні вони реалізовані, а саме чи відповідає право своєму призначенню, чи досягає поставленого результату, чи привносить позитивні зміни, чи заповнює прогалини, чи задовольняє потреби суспільства та ін. У низці публікацій [1–4] ми досліджували питання історії становлення наукового вивчення ефективності і дієвості права, їх категоріального виміру, факторів, що на них впливають, тому вважаємо логічним наступним питанням розглянути саме їх критеріальний вимір як стан реалізованості правом свого соціального призначення.

Мета статті. Враховуючи складність та багатоаспектність тематики цієї наукової праці вважаємо за доцільне

як завдання дослідження здійснити аналіз доктринальних підходів до розуміння критеріїв виміру ефективності та дієвості права, встановити їх особливості, визначити наукознавчий потенціал вивчення теоретико-правових основ критеріїв ефективності та дієвості права.

Виклад основного матеріалу. Задля виконання поставленого завдання, передусім, зазначимо, що під дієвістю та ефективністю права ми розуміємо таке: дієвість права позначає його здатність до дії (його здатність діяти, здатність досягати результатів, здатність вчиняти вплив, його реальну дію та наслідки цієї дії), а ефективність – його здатність діяти якісно (економічно вигідно, задовольняючи потреби тощо). Беручи вказане за основу, вважаємо за доцільне також ознайомитись із визначенням окремих термінів, що вживаються при формулюванні зазначених понять (або застосовуються в літературі в контексті їх використання) і містяться у тлумачних словниках, зокрема: 1) критерій – це підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [5, с. 588]; мірка [5, с. 382]; 2) вимір – це визначення якої-небудь величини чогось [5, с. 141]; мірвання, обмір [6, с. 308]; 3) оцінка – це думка, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь; дія за значенням «оцінити», «оцінювати», тобто визна-

чати якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь; складати уявлення, робити висновок про кого-, що-небудь; характеризувати; визначати суть, характер, значення, роль і т. ін. чогось; розуміти, визнавати позитивні якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь [5, с. 172].

Вказані визначення наводять на роздуми з приводу того, що усі три терміни застосовуються для визначення певного явища, об'єкта, стану тощо, однак кожен із них відповідає за окремий бік процесу визначення: термін «вимір» позначає процес визначення міри, обчислення певної величини, тобто, по суті, за збирання даних про певний стан, явище, об'єкт та ін.; термін «оцінка» – вивчення даних, отриманих за допомогою виміру, тобто їх аналіз, тлумачення, характеристику, а термін «критерій» – певний орієнтир, на який треба спиратись під час виміру та оцінки, підставу, за якою треба вирішувати, який бік виміряти, яким чином його оцінити тощо.

Звідси можемо припустити, що під перерахованими категоріями слід розуміти таке: вимір дієвості і ефективності права – це діяльність, спрямована на збирання даних стосовно дієвості і ефективності права шляхом визначення (встановлення) їх величини, обчислення їх показників (рівня, стану тощо) та процес її здійснення; оцінка дієвості і ефективності права – це діяльність, спрямована на вивчення даних про ефективність і дієвість права, отриманих за допомогою виміру, здійснювана шляхом аналізу, тлумачення, характеристики та за допомогою інших методів, які дають змогу встановити, чи дієве та ефективне право. В результаті можемо дійти висновку, що встановлення міри за своєю сутністю передбачає наявність цієї міри, з метою визначення факту відповідності чи невідповідності їй досліджуваного явища або процесу. А зміст самої міри явища чи процесу – це один або сукупність критеріїв, відповідно, критерії дієвості і ефективності права – це орієнтири, підстави, на базі яких здійснюються вимір та оцінка дієвості й ефективності права.

Правильність такого ходу думок підтверджується результатами низки наукових досліджень та позиціями й поглядами науковців. Наприклад, К.З. Мазурик зазначає, що критерії є мірилом оцінки прояву здатності закону вчиняти благотворну дію на суспільні відносини у зовнішньому світі, тобто тим, на основі чого формується думка про ефективність цього закону, його рівень. Ними є об'єктивні фактичні дані та їх співвідношення, які характеризують реальні зміни, що мали місце в об'єкті дії цього закону, і пов'язані з їх дією витрати [7, с. 64–65]. В.О. Рибаків визначає критерії ефективності як показники, на підставі яких здійснюється оцінка здатності норм права призводити до бажаного ефекту [8, с. 276]. Схожим чином міркує й А.О. Абрамова, стверджуючи, що категорія «критерій» слугує ознакою, своєрідною спрямованістю оцінки. Але, на відміну від названих правознавців, вона пропонує відмежовувати поняття «критерій» і «показник», під яким розуміється абсолютна чи порівняна величина такої ознаки (критерію), ступінь якості її стану [9, с. 6–7]. На нашу думку, можна погодитись із тим, що терміни «критерій» і «показник» позначають собою різні явища, адже критерій слугує підставою та орієнтиром для виміру й оцінки дієвості та ефективності права, а показники слугують об'єктом виміру й оцінки, тобто вони є тією самою величиною дієвості та ефективності, яка вимірюється та оцінюється на підставі певних критеріїв. Так чи інакше, бачимо, що в науковій літературі аналогічним чином розуміється сутність розглянутих нами понять і категорій, а тому запропоновані нами дефініції можуть бути використані для подальшого вивчення ефективності й дієвості права.

Рухаючись далі, зазначимо, що в науковій літературі пропонується чимало підходів до класифікації згаданих вище критеріїв для виміру й оцінки дієвості та ефектив-

ності права (зазвичай йдеться лише про ефективність). Такий стан, на наш погляд, є цілком природним, адже ефективність та дієвість права є комплексними, багатоаспектними категоріями, а тому й для їх характеристики можуть та мають застосовуватись різні критерії, спрямовані на вивчення кожного їх боку та прояву. Зважаючи на це, а також враховуючи доцільність застосування комплексного підходу до вивчення зазначених властивостей права, пропонуємо ознайомитись із вказаними підходами.

Наприклад, А.Ю. Кондратьєв на прикладі ефективності норм адміністративного права пропонує виділяти такі групи критеріїв ефективності права: 1) рівень реалізації прав і свобод особи, який виражається у кількісних і якісних показниках; 2) аксіологічні критерії, що визначають ефективність правової норми з погляду її співвідношення із соціальними цінностями; 3) економічні критерії, що, наприклад, відбивають рівень фінансових та інших затрат унаслідок використання конкретної правової норми або їх сукупності, демонструють рівень реалізації права особи на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, рівень реалізації фіскальної функції держави, у тому числі наповнення державного бюджету шляхом стягнення адміністративних штрафів, конфіскації майна тощо; 4) політичні критерії ефективності правових норм, за допомогою яких встановлюється ефективність конкретних норм права в аспекті сприяння досягненню цілей і завдань держави, виконання державою своїх внутрішніх і зовнішніх функцій; 5) поведінкові та психологічні критерії дають змогу оцінити норму права на предмет її сприйняття громадянами як обов'язкової до виконання; визначити ефективність правової норми залежно від її придатності до сприяння правомірній активності суб'єктів права; 6) цільові критерії, які передбачають аналіз співвідношення між метою (цілями) правової норми й реальними результатами її реалізації суб'єктами права; 7) конфліктні критерії, що дають змогу оцінити ефективність норми права за наслідками її реалізації, що призводять до зниження рівня конфліктності в суспільстві [10, с. 68–73].

Іншим чином визначає критерії ефективності А.О. Абрамова, яка пропонує виділяти такі: 1) загальні, які оцінюють ефективність загалом, у сукупності усіх стадій та елементів правового регулювання, та поділяються, своєю чергою, на загальносистемні, статичні, динамічні; 2) спеціальні, які виражаються у критеріях якості окремих елементів механізму правового регулювання та поділяються на критерії якості норми, юридичного факту, акту реалізації, акту застосування [9, с. 7–8]. С.І. Пунченко на прикладі вивчення соціальної ефективності називає такі критерії: 1) зниження рівня неконструктивної конфліктності у суспільстві, що виражається у зменшенні кількості актів державного та іншого соціального примусу; 2) відповідність чинного законодавства соціальним потребам, потребам суспільного розвитку; 3) надання і результативний захист правом можливості особистісного вибору, у тому числі вибору соціального стану, роду занять; 4) захищеність особистості, у тому числі юридична [11, с. 23].

Ширшу оцінку ефективності нормативних актів та їх дії, аналогічну вказаній вище, дає М.М. Черногор, який стверджує, що методичне забезпечення такої оцінки має базуватись на використанні загальних критеріїв, зокрема передбачених на нормативному рівні (в його праці йдеться про російське законодавство – Ю.П.), та спеціальних показників, що відображають параметри реалізації нормативних приписів. З-поміж них він особливо виділяє загальнотеоретичний критерій оцінки ефективності дії законодавства (у широкому розумінні останнього) та зараховує до нього забезпечення у процесі правозастосування тих прав і свобод, на гарантію яких воно, зрештою, спрямоване. Інакше

кажучи, найбільш ефективними за цим критерієм є ті приписи, які більшою мірою забезпечують реалізацію соціальних інтересів у сфері своєї дії [12, с. 118–119].

На нашу думку, такі міркування науковця розкривають один із важливих аспектів виміру й оцінки ефективності права – ці процеси є складними, в їх контексті має враховуватись численна кількість факторів, які впливають на правильність їх здійснення – правильний вибір критеріїв та показників, їх своєчасний та актуальний вибір, адекватність вибору вимірюваним та оцінюваним обставинам, включаючи належне обрання й використання критеріїв та показників, які доцільно використовувати до конкретних правових регуляторів, на конкретних стадіях їх дії (на стадіях розробки або реалізації), певних стадіях правового моніторингу дії прийнятого правового акта, у певних сферах життєдіяльності суспільства й функціонування держави, під час вивчення конкретних аспектів та боків ефективності й дієвості права, його певного впливу на суспільство і державу тощо. Цим пояснюється розмаїття критеріїв та показників, за якими має вимірюватись та оцінюватись право. Тому можемо підсумувати, що їх обрання й використання залежить від того, що саме становить предмет, об'єкт, мету вивчення ефективності й дієвості права.

На користь вказаного зауважимо й те, що критерії ефективності права досліджуються не лише із суто правової точки зору, а й з економічної. Зокрема, фахівці у сфері економіки права називають низку критеріїв, які дають змогу як визначити ефективність, так і розв'язати суперечність між нею та справедливістю [13, с. 17–18]. Наприклад, до таких належать: 1) критерій ефективності за Парето, згідно з яким рішення суду (або закон) слід визначити як ефективне, якщо поліпшення стану хоча б одного із членів суспільства не призводить до погіршення стану жодного із залишених його членів [14, с. 203]; 2) критерій Колдара-Хікса, згідно з яким порівнюються вигоди одних суб'єктів із втратами інших, які настануть у зв'язку з прийняттям певного рішення (у т.ч. правового акта), та передбачається можливість компенсації таких втрат (стан суб'єкта А є переважним відповідно до стану суб'єкта В, якщо ті, хто отримують вигоду від переходу до стану А, можуть компенсувати збитки тих, хто їх отримав від цього переходу, і все одно залишитися у вигаши) [14, с. 203]; 3) критерій Ролза, згідно з яким враховуються вплив несправедливого розподілу на добробут суспільства. Відповідно до нього сукупний добробут суспільства оцінюється як добуток корисностей усіх його членів, а справедливе облаштування суспільства має місце за умови неможливості впливу на суто приватні інтереси кожного індивіда. Цей критерій доцільно використовувати тоді, коли втрати при найгіршому результаті більш значущі або мають найбільшу величину, ніж вигаши за найкращих умов.

Інакше кажучи, розмаїття критеріїв виходить за межі суто правових досліджень ефективності права, що зумовлено його широкою дією на усі аспекти людського буття. Інакше кажучи, право впливає на усі спектри життєдіяльності суспільства, як-то психологічний (свідомість, світогляд, поведінка, мотивація, задоволеність життям тощо) або соціальний (поведінка у соціумі, групах, колективах тощо). Це стосується й економічного аспекту – зокрема, економічності реалізації закону, сприяння розвитку підприємництва, зниження за допомогою нього (або не збільшення ним) тиску на малий бізнес та ін. Своєю чергою, якщо правові регулятори можуть стосуватись різних аспектів життя, то й вивчатись їх ефективність має за допомогою адекватних та відповідних показників, критеріїв, методів, інструментів: соціологічних, психологічних, статистичних, юридичних, у тому числі економічних (мається на увазі не характеристика соціологічних, психологічних, економічних та інших

аспектів, методів, критеріїв, показників із правової точки зору (теоретико-правова), а власне інструментарій соціологічної науки, психології, статистики, економічних наук тощо, який застосовується (адаптується) для оцінки правових явищ). Тому, на наш погляд, застосування економічних знань для характеристики ефективності права є слушним і доречним. Тим самим підкреслимо важливість врахування, у тому числі, згаданих вище економічних критеріїв виміру й оцінки ефективності права.

Висновки. Отже, коротко підсумуємо, що процес виміру й оцінки ефективності та дієвості права є доволі складним та різноплановим, оскільки має враховувати чимало показників і критеріїв, включати використання різноманітних методів та інструментів залежно від низки факторів, що зумовлюють його спрямованість. Своєю чергою, якщо ми ведемо мову про процес, то має бути певний порядок його здійснення, який складається з етапів та стадій, відповідних процедур, вчинюваних на них тощо.

Викладене нашою думкою про те, що у наявних наукових джерелах, розкриваючи питання виміру й оцінки ефективності права, вчені, по-перше, не відокремлюють критерії виміру від критеріїв оцінки ефективності й дієвості права, по-друге, не розмежовують та не характеризують критерії виміру й оцінки ефективності права окремо від критеріїв виміру й оцінки дієвості права, по-третє, не розмежовують та не вивчають етапи й порядок проведення виміру ефективності й дієвості права окремо від етапів і порядку їх оцінки, по-четверте, не надають належну характеристику критеріям ефективності й дієвості права. Зокрема, в наукових дослідженнях відсутній чіткий розподіл показників, які мають досліджуватись, методів та інструментів вивчення ефективності, а також порядок виміру й оцінки ефективності і дієвості права за кожним окремо взятим критерієм. На нашу думку, названі недоліки (або навіть прогалини) сучасного стану наукових розробок окресленої сфери становлять собою шляхи розвитку подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури:

1. Почепцов Ю.В. Ефективність права як юридична категорія. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 39–45.
2. Почепцов Ю.В. Порівняльно-правові аспекти дії та ефективності права як пізнавальна складова правової аналітики. *Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. 2018. Вип. 9. С. 257–261.
3. Почепцов Ю.В. Пізнавальний потенціал сучасних типів праворозуміння для дослідження теоретико-правових аспектів дієвості та ефективності права. *Порівняльно-аналітичне право. Електронне наукове видання*. 2018. № 6. С. 49–52. URL : http://www.pap.in.ua/6_2018/11.pdf (дата звернення: 23.05.2019).
4. Почепцов Ю.В. Історія становлення та розвитку наукових уявлень про ефективність права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 6. С. 28–34.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінськ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Новий словник української мови в 4-х т. Т. 1 «А–Є». / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Видавництво «Аконіт», 1999. 910 с.
7. Мазурик К.З. Ефективність закону та критерії її оцінки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 64–74.
8. Коженников В.В., Коженевский В.Б., Рыбаков В.А. Теория государства и права : учебник. Москва : Проспект, 2016. 480 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=VwacDAAAQBAJ&dq=критерии+о+эффективности+права&hl=ru&source=gbs_navlinks_s.

9. Абрамова А.А. Эффективность механизма правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Красноярск, 2006. 24 с.

10. Кондратьев А. Критерии та показатели эффективности норм административного права: теоретико-правовой анализ. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 5 (33). С. 68–73.

11. Пунченко С.И. Социальная эффективность права в современной России (теоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2016. 169 с.

12. Горохов Д.Б., Радченко В.И., Черногор Н.Н., Чеснокова М.Д. Правовой мониторинг: актуальные проблемы теории и практики : монография / под ред. Н.Н. Черногора. Москва : Международный юридический институт, 2010. 232 с.

13. Гриценко О.А. Економічна теорія права: проблеми та перспективи розвитку. *Вісник Національної юридич-*

ної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. № 1. С. 17–30.

14. Гриценко О.А. Економічна теорія права: теоретико-методологічне поле дослідження. *Формування ринкової економіки*. 2014. Вип. 31. С. 193–203.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Почепцов Юрій Володимирович – аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Pochepcov Yurii Volodymyrovych – Postgraduate Student of V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

taras-law@ukr.net

